

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Journal of the Faculty of Divinity of Çukurova University

Cilt / Volume: 24 • Sayı / Issue: 1 • Haziran / June 2024 • 241-244

e-ISSN: 2564-6427 • DOI: 10.30627/cuilah.1428824

ABDULLAH TUTGUN, *FELSEFE VE KELAM AÇISINDAN NEFS VE AHİRET*, İSTANBUL: ÇINARALTI AKADEMİ YAYINLARI, 2023, 230 SAYFA.

Zeynep Rumeysa ÇAKIR

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Sakarya, Türkiye.

Sakarya University, Institute of Social Sciences, Department of Philosophy and Religious Studies, Sakarya, Türkiye.

zrumeysacakir@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0004-4575-4014>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Kitap İncelemesi/Book Review

Geliş Tarihi/ Received: 01.02.2024

Kabul Tarihi/Accepted: 29.06.2024

Yayın Tarihi/Published: 30.06.2024

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Zeynep Rumeysa Çakır)

Telif/Copyright: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Published by Çukurova University Faculty of Divinity, 01380, Adana, Türkiye. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

ABDULLAH TUTGUN, *FELSEFE VE KELAM AÇISINDAN NEFS VE AHİRET*, İSTANBUL: ÇINARALTI AKADEMİ YAYINLARI, 2023, 230 SAYFA.

İnsanlık tarih boyunca ölüm gerçeğiyle başa çıkma yolları aramıştır. Ölümden sonra bir hayat olup olmaması konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. İslamiyet inancına göre insan için bu dünya geçici bir yerdir ve insanın asıl yeri ahirettir. Ahiretteki hayatın mahiyeti ise filozoflar, kelimciler ve tasavvufçular açısından farklı yorumlanmıştır. Bu çalışma bizlere tehafüt geleneği çerçevesinde nefis ve ahiretle ilgili görüşleri sunmaktadır.

Kitap dokuz bölümden oluşmaktadır. Yazar “Giriş” isimli birinci bölümde tehafüt geleneği hakkında kısa bir bilgilendirme yapmaktadır. Bu geleneğin din-felsefe ilişkisi üzerine kurulu olduğunu ifade etmektedir (s.15). Felsefe ve dinin benzer yanlarından söz ettikten sonra tehafütlerin özelliklerinden bahsetmektedir.

Yazar “İslam Düşüncesinde Tehafüt Geleneği” ismini vermiş olduğu ikinci bölümde tehafüt kelimesinin kökenini açıklamakta ve ilk olarak Gazzâlî tarafından kullanıldığını bildirmektedir. Bu kavramın ağırlık noktasının tutarsızlık düşüncesi olduğunu ifade eden Tutgun, bu geleneğin bir bakıma konulara eleştirel bir yaklaşım olduğunu ve felsefeyi hem olumlu hem de olumsuz etkilediğini beyan etmektedir (s.21-22). Gazzâlî’nin, İbn Rüşd’ün ve diğer yazarların tehafütleri kısaca anlatılmaktadır (s.23-32).

“Nefs ve Ahiret” isimli üçüncü bölümde ahiret kelimesinin kelime ve terim anlamları açıklanmaktadır. Ahiret kelimesi son, sonradan gelen anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise ölümden sonraki dirilişle birlikte insanlar için kurulan yer manasındadır. Ahiret kelimesiyle anlam yakınlığı olduğu düşünülen kıyamet, ba’s ve haşr kelimeleri kısaca şöyle anlatılmaktadır: Kıyamet kelimesi biri her şeyin alt üst olup yok olması anlamında, diğeri ise ölen kişinin diriltiilerek mahşere yöneltilmesi anlamında iki anlama sahiptir. Ba’s kelimesi öldükten sonra dirilmeyi ve Allah’ın insanları diriltmesini ifade etmektedir. Haşr kelimesi ise Allah’ın diriliş sonrası insanları toplaması anlamına gelmektedir (s.33-37). Tutgun, nefis kelimesini de aynı şekilde incelemektedir. Nefs kelimesi ruh, can, hayat, nefes, varlık, zat vb. pek çok anlama sahiptir. Terim olarak ise felsefeciler, kelimciler ve tasavvufçular kendi düşünce sistemlerine uygun, farklı tanımlamalar yapmışlardır. Nefs kelimesiyle anlam yakınlığı olan ruh kavramı canlılarda hayatı sağlayan temel unsur anlamında kullanılmaktadır. Ölüm, ruhun bedenden ayrılmasıyla kişinin dünya hayatının bitmesi demektir. Yazarın nefis ile anlam yakınlığı olduğunu ifade ettiği son kelime “akıl” kelimesidir. Felsefe ve mantık terimi olarak, hakikati idrak eden, maddi olmayan

ancak maddeye tesir eden basit cevherdir. Kavramlar arasında ilişki kurarak önermelerde bulunan ve kıyas yapabilen güçtür. Kur'an'da ise insanı insan yapan ve onun yükümlü olmasını sağlayan şey akıldır (s.37-43). Yazar bu açıklamalardan sonra ilahi dinlerdeki ahiret inancını kısaca aktarmaktadır. Yahudilikte ahiret inancının ilk başta olmayıp, İran ve Yunan inancının tesiri sonucu şekillendiği ifade edilmektedir. Ahiret inancı, Mesih inancı düşüncesi üzerine kurulmuştur. İnsanlar ölüm sonrası yaşantılarına göre ceza veya mükafat alacaklardır (s.44-47). Hıristiyanlıkta da Mesih inancına göre şekillenmiş bir ahiret inancı mevcuttur. İsa bir Pazar günü dünyaya gelecek, bin yıllık Mesih saltanatı başlayacak ve sonra ahiret hayatını başlatacaktır. Ölüm sonrası ceza ve mükafat vardır. Beden ruhun geçici bineğidir, nefis ise dünya hayatındaki canlılığı sağlamakla görevlidir ve ölümle görevi son bulur. Ruh ölümsüzdür ve ölüm sonrası Tanrı'ya dönmektedir (s.47-50). İslamiyet inancına göre kişinin ölümüyle ahiret hayatı başlamaktadır. Ölüm sonrası ilk olarak kabir sorgusu olacaktır. Kişi dünya hayatındaki amelleri neticesi bu sorulara cevap verebilecek veya veremeyecektir. Kıyametin kopmasıyla yeniden diriliş gerçekleşecek, insanlar mahşer yerinde toplanacak ve hesaba çekileceklerdir (s.51-54). Materyalist düşüncede ise ahiret inancı yoktur ve ölüm bir sondur. Ruh bedene bağımlı olan ve bedenün ürünü olan bir şeydir. Cennet-cehennem dünyaya özgü kavramlardır (s.55-56). Üçüncü bölümün son başlığında Eflatun ve Aristo'nun nefis kavramları incelenmektedir.

Kitabın dördüncü bölümünde İbn Sina felsefesinde nefis ve ahiret kavramları incelenmektedir. İbn Sina'ya göre ruh, çeşitli düzeydeki varlıkların değişik kuvvetlerini ve eğilimlerini ortaya koymaktadır. Bu sebeple ruhu tarif etmek zordur. Ruhun tanımının yapılmasından önce varlığının ispatlanması gerekmektedir. O ruhun varlığını dış gözlem ve iç gözlem yaparak ispatlamaktadır. Nefis ve bedenün ayrı şeyler olduğunu düşünmektedir. Beden nefsin yetkinleşmesini sağlayan bir alettir. Ancak ruh-beden birlikteliğinden doğan tüm eylemlerde etkin olan nefstir. Ruhun cisimsel olmadığını ayetlere dayandırarak da açıklayan İbn Sina, Allah'ın insanlara ruhundan üflemesini ifade eden ayeti örnek vererek, cisimsel olmayan bir şeyden cisimsel olan bir şeyin çıkamayacağını ifade etmektedir. Boşlukta asılı duran adam örneğiyle de kişinin cisimden hareket etmeksizin benlik bilincine ulaşabileceğini ispatlamaya çalışmaktadır. İbn Sina üç çeşit nefsin varlığından söz etmektedir. En alt kademede yer alan bitkisel nefis, beslenme, büyüme ve üreme halinden oluşmaktadır. Orta sırada bulunan hayvani nefis, bitkisel nefsin sahip olduğu yetilere ilave olarak duyuşsal idrak ve iradeye de sahip olan nefstir. En üst mertebede bulunan insani nefis ise diğer tüm nefis yetilerine sahip olmakla birlikte akıllı idrak ve irade yetisine de sahiptir (s.59-80). İbn Sina'nın Sudûr teorisinden de bahsetmek gerektiğini ifade eden yazar konuyu kısaca açıklamaktadır. Sudûr teorisi, birden yalnızca bir çıkması, zorunlu varlık için düşünmenin ibda etmek olması ve varlıkların zaruri ve mümkün olarak ikiye ayrılması olmak üzere üç ilke üzerine kurulmuştur (s.81-83). İbn Sina'ya göre ruh ve beden arasında bir birlik vardır ve bu birlik tesadüfi bir birlik değildir. Her beden bir kere var olduğunda özel bir ruha sahip olması gerekmektedir. İbn Sina bu sebeple tenasühü reddetmektedir. Bedenlerin haşrı hakkında İbn Sina'nın felsefi tartışmalardan kaçındığını ifade eden Tutgun, ruhani haşr konusunda ise felsefenin de konusuna girdiği için görüş bildirdiğini beyan etmektedir. İbn Sina bu konuda farklı eserlerinde farklı düşünceler aktarmaktadır. Eş-Şifa ve en-Necat isimli eserlerinde dirilişin ruh ve bedenün birlikte dirilmesiyle olacağını ifade eden İbn Sina, el-Adhaviyye risalesinde haşrın ruhani olacağını beyan etmektedir. Bu bir çelişki gibi görünse de İbn Sina ilk bahsettiğimiz eserleri halk için, ikincisini ise havas için yazdığını belirtmekle, eserlerinde avam-havas ayrımı yaptığını göstererek düşüncelerinde çelişki olmadığını kanıtlamaktadır. İbn Sina'ya göre gerçek mutluluk ahirette gerçekleşecektir. Nazari ve ameli bakımdan yetkin olan nefisler, ruhun bedenden ayrılmasıyla gerçek mutluluğa ulaşacaklardır. Nazari akıl gücünde eksik, ameli akıl gücünde yetkin olan nefisler, yaptıkları ibadetleri Allah rızası için değil, cennet sevgisi ve cehennem korkusundan dolayı yapmaktadırlar. İbn Sina bunların ahiretteki durumuyla ilgili dini bir tutum takınmaktadır. Bu dini tutum, eserde tam olarak açıklanmamaktadır (s.93). Nazari akıl gücünde yetkin, ameli akıl gücünde eksik olanlar öteki tarafta mutsuz olsalar bile bu mutsuzluk geçicidir ve en sonunda ebedi mutluluğa ulaşacaklardır. Her ikisinde de bile bile yetkinleşmemiş nefisler için ebedi mutsuzluk vardır. Her

ikisinde de bilmeksizin veya akli yetmediği için yetkinleşemeyen nefisler ve çocukların durumu ise Allah'ın rahmetine kalmıştır (s.83-94).

Beşinci bölümde Gazzâlî'nin tehafütünde nefis ve ahiret kavramları incelenmektedir. Gazzâlî bilgi edinme için hissiyatın yeterli olmadığını akla ihtiyaç olduğunu düşünmekle beraber, aklın yanılgılarını tespit edip doğruyu gösteren bir üst bilginin varlığından söz etmektedir. Bu bilgi "Allah tarafından verilen nur olarak" tarif ettiği keşfi bilgidir. Gazzâlî insanın ruhi ve manevi yönünü anlatan ruh, nefis, kalp ve akıl kavramlarının aynı anlama sahip olduklarını düşünmektedir. İbn Sina gibi o da üç çeşit nefsin varlığından söz etmektedir. Nebati nefis beslenme, büyüme ve üreme gücüne sahiptir. Hayvani nefis, ilaveten hareket ve duyarlılığa sahiptir. İnsani nefis ise hayvani nefsin yetilerine ilave olarak akıl gücüne de sahiptir. Ona göre ruh ve beden arasında karşılıklı etki vardır. Beden ruha tabi olmakla birlikte ruh ona tabi değildir ancak ruh, bedenden etkiler almaktadır (s.97-109). Gazzâlî ruhun maddeden bağımsız bir cevher olması, ebedi olması ve cismani haşr konularında filozofları eleştirmektedir. Ruhun ayrı bir cevher olması ve ebedi olması konularında öne sürdüğü itirazlar incelendiğinde, onun filozofların görüşlerine değil, bu görüşlerin sadece akli delillerle bilinebileceği iddiasına itiraz ettiği gözlemlenmektedir (s.113-135). Cismani haşr konusunda ise filozofların ahiret hayatına dair hakikatleri reddettiklerini ifade etmektedir. Filozoflar haşr, sevap ve cezanın cismani değil ruhani olduğunu, cisimsel anlatımın avamın anlaması için bir sembol olduğunu iddia etmişlerdir. Gazzâlî bu düşüncelerin Müslüman inancına tamamen aykırı olduğunu belirtmektedir. Bu konu hakkındaki kimi iddiayı tamamen reddetmekle birlikte bazı iddiaları ise görüş doğru olsa bile yalnızca akıl ile bilinebilecekleri iddiası sebebiyle kabul etmemektedir (s.136-146). Gazzâlî'ye göre kişinin dünya hayatı ölüm anına ve ahiret hayatına etki etmektedir. Kabir azabının inanç esaslarından olduğunu düşünmektedir. Ona göre haşr, ruh-beden birlikteliği içinde gerçekleşecektir. Ahiret ve mutluluk konusunda Gazzâlî de İbn Sina gibi ruhlara sınıflara ayırmaktadır. Ona göre ahiretteki durumlarına göre ruhlar helak olanlar, azaba uğrayanlar, azaptan kurtulmakla beraber gerçek anlamda mutluluğa eremeyenler ve kurtuluşa erenler olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır (s.146-154).

Kitabın altıncı bölümünde İbn Rüşd'ün nefisle ve ahiretle ilgili görüşleri incelenmektedir. İbn Rüşd'e göre organları olan organizmanın varlığını sürdürmesini sağlayan güç ve ilkeye nefis denmektedir. O nefsi diğer filozoflar gibi kategorik olarak değil, güç ve işlevlerini temel alarak açıklamaktadır. Buna göre nefis beslenme, büyüme, üreme, duyu, ortak duyu, hayal gücü, düşünme gücü ve istek gücüne sahip olan şeydir. Nefsin var olma durumunda bedene ihtiyaç duymadığını ve beden yok olmasıyla nefsin yok olmayacağını düşünmektedir. İbn Rüşd, Gazzâlî'nin filozoflara yaptığı eleştirileri incelemiş, kimi yerde Gazzâlî'yi kimi yerde filozofları haklı bulmuştur. Onun konu hakkındaki görüşleri incelendiğinde tarafsız bir tavır takındığı görülmektedir. Ona göre diriliş farklı bedenle gerçekleşecektir. İnsan hem bu dünyada hem ahirette mutlu olmak için, hayatını şeriatın emirlerine göre düzenlemelidir (s.155-182).

Kitabın yedinci ve sekizinci bölümünde Hocasade ve Tusi'nin tehafüt çalışmaları incelenmektedir. Onların bu çalışmaları Fatih Sultan Mehmet'in emri ile gerçekleştirdikleri belirtilmektedir. Her iki eserin konuyla alakalı görüşleri kısaca incelenmektedir. Sonuç bölümünde ise Tutgun kitabın kısa bir özetini vermektedir.

Kitap tehafütler çerçevesinde nefis ve ahiret kavramlarını açıklamaktadır. Yazarın bir filozofun görüşlerini aktardığı yerde diğer filozofların aynı konuyla ilgili görüşlerini de kısaca vermesi, konuyu kavramada bütünlük sağlamaktadır. Kitabın dili yalındır. Tehafütlerin derlemesini yapması açısından, konuyla ilgilenen kimselere kolaylık sağlayacak bir kitaptır.